

7.

TUTKIMUKSELLISIA NÄKÖKULMIA TILINTARKASTAJAN LAKISÄÄTEISEEN JA VAPAAEHTOISEEN VAIHTOON

Salme Näsi

Johdanto

Tilintarkastajan lainsäädäntöön perustuva määräaikainen vaihtaminen eli rotaatio tarkoittaa sitä, että yhteisö voi käyttää tiettyä tilintarkastajaa tai tilintarkastusyhteisöä maksimissaan tietyn säädöksissä määrätyn ajan vuosissa, minkä jälkeen tilintarkastajaa on vaihdettava. Tilintarkastajan rotaatiosäädöksiin sisältyy yleensä myös ennalta määrätty karenssiaika, jona aikana tilintarkastaja ei saa osallistua kyseisen tarkastuskohteen tarkastukseen eikä ottaa osaa tilintarkastustoimeksiannon toteuttamiseen muussa ominaisuudessa (Horsmanheimo & Steiner 2008, 288). Rotaatio voidaan toteuttaa kahdella tavalla: päävastuullisen tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön vaihtamisella. Päävastuullisen tilintarkastajan rotaatiossa vaihtuu vain päävastuullinen tarkastaja, jolloin tilintarkastusyhteisö ja -tiimi muilta osin voi jatkaa tarkastusta. Tilintarkastusyhteisön rotaatiossa vaihtuu koko tilintarkastustiimi.

Tilintarkastustoimeksiannon kesto yleisen edun kannalta merkittävissä ns. PIE-yhteisöissä (Public Interest Entities) on meillä Suomes-

sakin rajoitettu EU:n direktiivien pohjalta hyväksytyssä kansallisessa lainsäädännössä. Muissa kuin PIE-yhteisöissä tilintarkastajia voidaan vaihtaa esimerkiksi yhtiöjärjestykseen, yhtiösopimukseen tai sääntöihin kirjattuna menettelynä tai vapaaehtoisesti muista syistä ja eripituisten toimikausien jälkeen. Kuntasektorilla tilintarkastus tulee kilpailuttaa kuuden vuoden välien.

Rotaatiokeskusteluun ja tutkimuksen lähtökohdaksi on kehkeytynyt kaksi pääargumenttia. Rotaation kannattajien mukaan pitkään jatkunut tilintarkastussuhde lisää virheiden tekemisen riskiä tilintarkastuksessa. On vaara, että tilintarkastaja tulee liian läheiseksi asiakkaansa kanssa, menettää riippumattomuutensa, objektiivisuutensa ja ammattillisen skeptisyytensä. Ongelman ratkaisuksi tarjotaan tilintarkastajan vaihtamista esimerkiksi 5-7 vuoden välein. Vasta-argumentin mukaan tilintarkastajan rotaatio pikemminkin lisää virheiden tekemisen riskiä kuin pienentää sitä. Virheitä tehdään erityisesti ensimmäisen ja toisen tarkastusvuoden aikana johtuen siitä, että tarkastajilta puuttuu asiakkaan ja hänen toimintansa tuntemus, joka muodostuu vasta vuosien mittaan (Nashwa, 2004). Näissä argumenteissa nousevat esille tilintarkastuksen laatu ja tilintarkastajan riippumattomuus. Juuri näiden teemojen ympärille nivoutuu myös suuri määrä ulkomaista tilintarkastajan rotaatiota koskevaa tutkimusta.

Tutkimustietokannoista löytyvä rotaatiotutkimus perustuu ulkomaiseen empiiriseen aineistoon, ja sitä on varsin paljon. Google Scholar tarjoaa noin 150 ‘auditor rotation’ sanaparilla otsikoitua artikkelia. Näissä käsitellään tilintarkastajien pakollista rotaatiota tai sen vastakohtana pitkään jatkuvaa tilintarkastussuhdetta (auditor tenure, long-term auditing relationship) yhtäältä tilintarkastuksen laatuun vaikuttavana tekijänä (ks. esim. Catanach & Walker 1999; Nashwa 2004; Knechel & Vanstraelen 2007) ja toisaalta tilintarkastajan riippumattomuuteen liitettynä näkökohtana (ks. esim. Gietzmann and Sen 2008; Kaplan & Mauldin 2008; Ruiz-Barbadillo, Gomez-Aguilar and Carrera 2009; Daniels & Booker 2011).

Meillä Suomessa PIE-yhtiöiden rotaatiosäädöksiin perustuvasta pakollisesta rotaatiosta on vasta vähän kokemusta, eikä aihealueen

empiiristä tutkimusta siten ole vielä juurikaan tehty. Tilintarkastajan valintaa suomalaisissa pienissä ja keskisuurissa yrityksissä on tutkittu (ks. esim. Knechel, Niemi & Sundgren, 2008) mutta ei rotaationäkökulmasta. Rotaatiokeskustelu rajoittuu toistaiseksi alan ammattilehtikirjoitteluun ja aihealueella tehtyihin opinnäytetöihin (joita jälkimmäisiä edustavat mm. Liukko 2012; Vilenius 2011 ja Hakala 2013). Tässä artikkelissa tarkastellaan tilintarkastajan vaihtamiseen liittyviä näkökohtia – etuja ja haittoja – yhtäältä aiemman tutkimuksen pohjalta mutta myös tätä artikkelia varten tehtyjen teemahaastattelujen pohjalta. Tilintarkastajien ja toimeksiantajayhteisöjen edustajien keskuudessa tehtyjen haastattelujen avulla pyrkimyksenä on selvittää, miten suomalaiset tilintarkastajat ja tilintarkastusasiakkaat suhtautuvat rotaatioon ja minkälaisia näkökohtia he liittävät yhtäältä pakolliseen rotaatioon tai yleensäkin tilintarkastajien pysyvyyteen tai kiertoon.

Artikkelia varten haastatellut henkilöt (kaksi KHT-tarkastajaa, kaksi HTM-tarkastajaa sekä kuusi toimeksiantajaorganisaatioiden johtohenkilöä) edustavat vahvaa kokemusta tilintarkastuksesta joko tilintarkastajina tai tarkastuksen kohteena olevien toimeksiantajayhteisöjen johdon edustajina ja tilintarkastajien kanssa tekemisissä olevina avainhenkilöinä. Tutkimuksen empiirinen haastatteluaineisto on kerätty syksyllä 2014 puolistrukturoituja yksilö- ja ryhmähaastatteluja käyttäen. Analyysin tulokset antavat vain osviittaa tai esiymmärrystä siitä, mitä etuja ja haittoja tilintarkastajien vaihtamiseen liittyy – yhtäältä tilintarkastajien ja toisaalta toimeksiantajayhteisöjen näkökulmasta. Tämä artikkeli ei pienimuotoisuudessaan korvaa meillä tieteellisen rotaatiotutkimuksen puutetta, mutta pyrkii kuitenkin valottamaan ilmiön monitahoista ja osin ristiriitaistakin luonnetta myös suomalaisessa kontekstissa.

Seuraavissa kahdessa alaluvussa luodaan katsaus listayhtiöiden tilintarkastajien rotaatiota koskeviin säädöksiin sekä PK-yritysten tilintarkastajien vaihtoon. Sen jälkeen tarkastellaan rotaation hyöty- ja haittanäkökohtia aiemman tutkimuksen ja haastatteluaineiston pohjalta. Lopuksi esitetään yhteenveto ja johtopäätökset.

Julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön tilintarkastajan rotaatiota koskevat säännökset

EU-maiden tilintarkastusta koskevan sääntelyn perustana on Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY (annettu 17.5.2006) tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta. Direktiivin kymmenes luku koskee yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen lakisääteisistä tilintarkastusta koskevia erityissäännöksiä ja sen artikla 42 riippumattomuutta. Artiklan 2. kohdassa säädetään seuraavasti: Jäsenvaltioiden on varmistettava, että lakisääteisestä tilintarkastuksesta vastaava avainpartneria tai vastaavia avainpartnereita vaihdetaan viimeistään seitsemän vuoden kuluttua nimeämisaikankohdasta ja että hänen tai heidän sallitaan osallistua tarkastettavan yhteisön tilintarkastukseen uudelleen aikaisintaan kahden vuoden kuluttua.

Suomessa Tilintarkastuslain (459/2007) 5. luku käsittää julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön tilintarkastajaa koskevat erityissäännökset. Lain 27 §:n mukaan julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön tilintarkastajan peräkkäisten toimikausien yhteenlaskettu kesto voi olla enintään seitsemän vuotta. Tilintarkastaja voi edellä mainitun enimmäisajan jälkeen osallistua uudelleen yhteisön tilintarkastukseen aikaisintaan kahden vuoden kuluttua tilintarkastustehtävän päättymisestä. Jos tilintarkastajaksi on valittu tilintarkastusyhteisö, edellä sanottua ei sovelleta yhteisöön, vaan ainoastaan päävastuulliseen tilintarkastajaan.

Pörssiyhtiöitä koskevassa hallinnointikoodissa on myös tilintarkastusta koskevia määräyksiä (Arvopaperimarkkinayhdistys ry 2010). Koodin 10. luvussa todetaan, että tilintarkastuksen avulla osakkeenomistajat saavat riippumattoman lausunnon siitä, miten yhtiön tilinpäätös ja toimintakertomus on laadittu sekä yhtiön kirjanpito ja hallinto hoidettu ja että tilintarkastuksen kilpailuttaminen voi edistää tilintarkastuksen tehokkuutta ja riippumattomuutta. Koodissa todetaan Tilintarkastuslain 27 §:n kanssa yhdenmukaisesti se, että tilintarkastajan peräkkäisten toimikausien yhteenlaskettu kesto voi olla

enintään seitsemän vuotta ja että seitsemän vuoden sääntöä sovelletaan ainoastaan päävastuulliseen tilintarkastajaan, ei tilintarkastusyhteisöön.

Säädökset ovat kuitenkin uudistumassa. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) N:o 537/2014 (annettu 16.4.2014) sekä Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2014/56/EU koskevat yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen lakisääteisen tilintarkastuksen erityisvaatimuksia. Asetuksen 17. artikla säätelee lakisääteisen tilintarkastustoimeksiannon kestoja yleisen edun kannalta merkittävissä yhteisöissä siten, että pääsääntöisesti tietyn lakisääteisen tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön saama ensimmäinen toimeksianto ja se yhdessä mahdollisten uusittujen toimeksiantojen kanssa saa kestää enintään kymmenen vuotta. Kun toimeksiantojen kestot on saavutettu, tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö ei saa suorittaa saman yleisen edun kannalta merkittävän yhteisön lakisääteistä tilintarkastusta seuraavan neljän vuoden jakson aikana. Tilintarkastusyhteisön rotaatiopakko koskee siis vain yleisen edun kannalta merkittäviä yhteisöjä (PIE-yhteisöjä). Näitä ovat mm. listayhtiöt, luottolaitokset ja vakuutusyhtiöt. (Työ- ja elinkeinoministeriön verkkosivut lokakuu/2014).

Rotaatio on pakollinen 10 vuoden välin, mutta jäsenvaltiot voivat kansallisessa lainsäädännössä säätää myös lyhemmästä rotaatioajasta. Jäsenvaltiot voivat myös pidentää rotaatioaikaa 10 vuodella (10 + 10 vuotta), jos tilintarkastus kilpailutetaan, ja 14 vuodella (10 + 14 vuotta), jos tarkastettavalla yhtiöllä on kaksi tilintarkastajaa (joint audit) (KHT-yhdistys, verkkosivut lokakuu 2014). Asetuksen 17. artiklan kohdan 7 mukaan lakisääteisen tilintarkastuksen suorittamisesta vastaavien tilintarkastuksen päävastuullisten tilintarkastajien on lakattava osallistumasta tarkastettavan yhteisön lakisääteiseen tilintarkastukseen viimeistään seitsemän vuoden kuluttua nimeämispäivästään ja he eivät saa osallistua uudelleen tarkastettavan yhteisön lakisääteiseen tilintarkastukseen ennen kuin osallistumisen lakkaamisesta on kulunut kolme vuotta.

Uusi EU-lainsäädäntö tulee sovellettavaksi vuoden 2016 puolivälissä, johon mennessä myös kansallinen lainsäädäntö tulisi saattaa vastaamaan EU-säädösten asettamia vaatimuksia. Rotaation taustalla

on pyrkimys torjua tilintarkastajien läheisyyden uhkaa, lisätä tilintarkastuksen riippumattomuutta ja ammatillista skeptisyyttä sekä parantaa näin tilintarkastuksen laatua. Näitä asioita ajatellaan saavutettavan tilintarkastajien säännöllisellä ja avoimella pakollisella uudelleen kilpailuttamisella, useamman kuin yhden lakisääteisen tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön valinnalla sekä myös pienempien tilintarkastusyhteisöjen ottamisella mukaan tilintarkastustoimiin. Mm. keskuskauppakamari vastustaa tilintarkastajien rotaation kiristämistä nykyisestä perusteena mm. se, että PIE-yhteisöjen toiminta voi olla hyvinkin laajaa ja monipuolista ja että uuden tilintarkastajan perehtyminen kohdeyhtiöön on pitkä prosessi. Lisäksi yritykset kilpailuttavat nykyiselläänkin tilintarkastusta ainakin Suomessa niin tiiviisti, ettei rotaation lakisääteinen tiivistäminen ole tarpeen. (Kauppakamari.fi, verkkosivu 22.10.2014).

Vertailun vuoksi todettakoon, että kuntasektorilla tilintarkastajien toimikausi on enintään kuusi vuotta. Kunnan tilintarkastajien toimikautta ei sidota enää 1.7.2012 voimaan tulleen lakimuutoksen (Kuntalaki 27.4.2007/519 72 § 1 mom.) jälkeen valtuuston ja tarkastuslautakunnan toimikauteen. Valtuusto voi valita tilintarkastajat enintään kuudeksi tilikaudeksi eli kuudeksi vuodeksi. Toimikauden pituus voidaan viedä valtuustolle ratkaistavaksi joko erillisenä asiana tai tilintarkastajan valinnan yhteydessä. Kuntien ja kuntayhtymien tarkastuspalvelujen hankinnassa noudatetaan julkisista hankinnoista annettua lakia (348/07) ja valtioneuvoston asetusta julkisista hankinnoista (614/07). Hankintalain mukaan kunnan ja kuntayhtymän tulee kilpailuttaa ns. kynnysarvot ylittävien tilintarkastuspalvelujen hankinta. Kuntakentässä tilintarkastajien rotaatio ja kilpailuttaminen ovat siis jo tuttuja asioita.

PK-yritysten tilintarkastajan vaihtaminen tai eroaminen

Edellä tarkasteltu EU- ja kansallinen lainsäädäntö koskettaa listayhtiöitä ja muita yleisen edun kannalta merkittäviä yhteisöjä. Vuoden 2007

Tilintarkastuslain perusteella meillä Suomessa kaikkien pienimmät yhtiöt on vapautettu tilintarkastusvelvollisuudesta. Yhtiöissä, joissa sekä päätyneeltä että sitä edeltävältä tilikaudelta on toteutunut enintään yksi seuraavista ehdoista, voidaan jättää tilintarkastaja valitsematta: taseen loppusumma 100 000 euroa, liikevaihto tai vastaava tuotto 200 000 euroa ja palveluksessa keskimäärin 3 henkilöä. Julkisen osakeyhtiön tilintarkastajat valitaan yhtiökokouksessa aina seuraavaksi tilikaudeksi, kun taas yksityisen osakeyhtiön tilintarkastajan toimikausi jatkuu toistaiseksi ja päättyy siihen, kun uusi tilintarkastaja valitaan. Avoimen ja kommandiittiyhtiön tilintarkastajat valitaan aina tilikaudeksi kerrallaan.

Tilintarkastajan vaihtuminen voi olla joko tilintarkastajalähtöistä, jolloin tilintarkastaja itse eroaa, tai asiakaslähtöistä, jolloin asiakasyritys erottaa tilintarkastajan. Suurin osa vaihtumisesta tapahtuu asiakaslähtöisesti (ks. Grothe and Weirich 2007), mutta myös tilintarkastajat itse voivat erota tilintarkastustehtävästä perustellusta syystä. Suomalaisten pk-yritysten tilintarkastajien vaihtoa on tutkittu hyvin vähän, mutta sen vähäisen tutkimuksen perusteella, mikä on tehty, on voitu tehdä se johtopäätös, että suomalaiset pk-yritykset ovat hyvin uskollisia tilintarkastajilleen ja että tilintarkastajien vaihtaminen on vähäistä (ks. Kilpi 2010). Pirkanmaalla ja Uudellamaalla tehdyn kyselytutkimuksen perusteella voitiin päätellä, että tilintarkastuspalkkioilla tai mukautetun tilintarkastuskertomuksen antamisella ei olisi erityisen suurta merkitystä tilintarkastajan vaihtamisessa. Sen sijaan vastuullisen tilintarkastajan tai tilintarkastustiimin vaihtuminen lisää yrityksen halukkuutta vaihtaa tilintarkastusyhteisöä. Uuden tilintarkastajan valinnassa tilintarkastusyhteisön sekä vastuullisen tilintarkastajan maineella sekä erityisosaamisella on suuri merkitys (Kilpi 2010).

Meillä Suomessa pk-yritysten tilintarkastajien valinta, eroaminen ja erottaminen ovat siis vähän tutkittuja asioita. Tätä artikkelia varten toteutetuissa haastatteluissa kävi ilmi, että tilintarkastussuhteet pk-yrityksissä ovat pitkiä ja että tilintarkastajan vaihtamiseen tai eroamiseen on käytännössä joitakin tyypillisiä syitä. Asiakaslähtöisen vaihtamisen syynä tilintarkastusasiakkaat toivat esille paremman

erityisosaamisen hakemisen uuden tilintarkastajan myötä, kun taas tilintarkastajalähtöisen eroamisen syynä haastatellut tilintarkastajat toivat esille jokin tarkastusta hankaloittavan tai tarkastuksen riippumattomuutta vaarantavan tekijän. Joissakin tapauksissa tilintarkastajan ja asiakasyrityksen avainhenkilöiden välille saattaa syntyä syytä tai toisesta sellainen ystävyysuhde, että tilintarkastuksen objektiivisuus ja riippumattomuus voisivat siitä vaarantua. Tällöin tilintarkastajan on syytä itse todeta, että yrityksen on syytä vaihtaa tilintarkastajaa.

Rotaatioon liittyvät hyöty- ja haittanäkökohdat

Pakolliseen rotaatiokäytäntöön siirtymistä lainsäädäntöteitse perusteellaan ennen kaikkea sillä, että näin parannetaan tilintarkastajan riippumattomuutta ja tilintarkastuksen laatua. Tilintarkastajien pakollisesta rotaatiosta ja yleensäkin tilintarkastajain vaihtamisesta – puhumattakaan tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön takaisin otosta (rotation back practice, ks. Firth, Rui & Wu 2012) – ei meillä Suomessa ole juurikaan tehty empiiristä tutkimusta, mikä erityisesti pakollisen rotaation osalta on sikäli ymmärrettävää, että sitä koskeva Tilintarkastuslain säädös astui voimaan vuonna 2007 ja konkretisoituu siten pakollisena rotaationa ensi kerran vasta vuonna 2014. KHT-yhdistys tosin on tehnyt kyselyn, jossa tutkittiin noin 500 suurimman suomalaisyrityksen talousjohtajien näkemyksiä tilintarkastukseen liittyvistä asioista, mm. rotaatiosta. Sviili (2010) on raportoinut artikkelissaan kyselyn tuloksia. Talousjohto (lähes 60 % vastanneista) katsoi, että listayhtiöiden päävastuullisia tilintarkastajia koskeva pakollinen rotaatiosäännös on tarpeellinen tilintarkastajan riippumattomuuden vahvistamiseksi. Talousjohtoon näkemykset rotaation vaikutuksista tilintarkastuksen laatuun sen sijaan hajaantuivat. 43 % vastanneista katsoi rotaation parantavan tilintarkastuksen laatua, kun taas 12 % oli sitä mieltä, että rotaatio heikentää tilintarkastuksen laatua ja 26 % vastaajista ei nähnyt rotaatiolla olevan vaikutusta laatuun. Lähes 40 % kyselyyn vastanneista oli sitä mieltä, että tarjouskilpailut vaikuttavat

myönteisesti tilintarkastuksen laatuun, ja toisaalta 35 % ei katsonut kilpailutuksella olevan laatuvaikutusta.

Haastatteluihin perustuva laadullinen kandidaatintutkielma on tehty aiheesta ”Tilintarkastajan rotaation vaikutukset tilintarkastuksen laatuun” (Liukko 2012). Tutkimuksen mukaan rotaation koetaan parantavan tilintarkastuksen laatua tilintarkastajan riippumattomuuden ja sijoittajan luottamuksen parantumisen sekä kilpailun ja asiakkaaseen investoimisen lisääntymisen myötä. Laatua taas heikentää asiantuntijuuden menettämisestä aiheutuva tilintarkastuksen tehottomuus sekä tilintarkastajan elämänlaatuun vaikuttavien seikkojen vaikutus. Tutkielman kirjoittaja päättelee, että rotaatiosta olisi enemmän hyötyä, jos säännös vaatisi tilintarkastusyhteisön vaihtamista. Tällöin saataisiin aikaan vertaisarviointia ja parannusta laatuun. Myös rotaatio- ja karenssiajan muutosta voisi harkita: esimerkiksi 5 ja 5 vuotta voimassa olevan 7 ja 2 vuotta toimeksiannon pituuden ja karenssiajan sijaan (Ks. Liukko 2012, 43).

Heikentääkö pitkä tilintarkastussuhde tilintarkastajan riippumattomuutta tai paraneeko vai heikentyykö tilintarkastuksen laatu pitkän tilintarkastussuhteen myötä? Näihin kysymyksiin eivät ulkomaiset tutkimustulokset anna selkeitä ja yhdensuuntaisia vastauksia (ks. esim. Knechel & Vanstraelen 2006). Meillä Suomessa on tehty joitakin sellaisia opinnäytetöitä, joissa on käyty läpi ja analysoitu ulkomaisia rotaatiotutkimuksia ja niiden tuloksia: rotaation hyötyjä ja haittoja tai rotaation puolustajien ja vastustajien argumentteja (ks. Hakala 2013, Kilpi 2010, Vilenius 2011, Strandberg 2012). Hakalan (2013) opinnäytetyössä analyysin kohteena oli 74 ulkomaista tutkimusartikkelia, joissa oli tarkastelu tilintarkastusyhteisön tai tilintarkastajan rotaation vaikutuksia mm. tilintarkastuksen riippumattomuuteen, laatuun, kustannuksiin tai tilintarkastusalan kilpailuun. Yleisimmin tutkimuksissa tarkasteltiin rotaation vaikutuksia tilintarkastuksen riippumattomuuteen ja laatuun. Tutkimustulosten mukaan rotaation vaikutukset vaihtelevat sen mukaan, mistä tai kenen näkökulmasta vaikutuksia tarkastellaan. Rotaatio tai sen vastakohta – tilintarkastajan toimikausien rajaton jatkuvuus – voi samanaikaisesti olla jostakin näkökulmasta po-

sitiivinen asia ja toisesta näkökulmasta negatiivinen. Esimerkiksi pitkä tarkastussuhde johtaa asiakkaan perusteelliseen tuntemiseen, mikä on tilintarkastuksen laadun näkökulmasta positiivinen asia, mutta se voi olla myös negatiivinen asia paitsi tilintarkastajan riippumattomuuden kannalta myös laadun kannalta sikäli, että tilintarkastus muodostuu rutiiniksi eikä tuota uusia näkökulmia tai lisäarvoa toimeksiantajalle. Myös sillä on Hakalan (2013) analysoimien tutkimusten mukaan merkitystä, toteutetaanko rotaatio tilintarkastusyhteisön rotaationa vaiko vain vastuullisen tilintarkastajan rotaationa. Päävastuullisen tilintarkastajan rotaatio toteutetaan pienemmässä mittakaavassa, eikä siitä aiheudu samankaltaisia kustannus- ja kilpailuvaikutuksia kuin tilintarkastusyhteisön rotaatiosta.

Myös haastatteleman tilintarkastajat sekä toimeksiantajayhteisöjen edustajat korostivat sitä, että päävastuullisen tilintarkastajan ja tilintarkastusyhteisön vaihtaminen ovat kaksi eri asiaa ja poikkeavat vaikutuksiltaan toisistaan. Eri tilintarkastusyhteisöissä pitkän tilintarkastajakokemuksen omaava KHT-tilintarkastaja toi esille, että tilintarkastuksen laadun kannalta voisi olla hyvä, että myös yhteisö vaihtuisi. Tilintarkastusyhteisöjen työtavoissa on eroja ja siksi myös yhteisön vaihtamisesta voisi olla asiakkaalle hyötyä. Yhteisöillä on omat laatukäsikirjansa, jotka kertovat, mitä pitää tarkastaa. Tarkastusprosessit ovat riskilähtöisiä, ja eri tilintarkastusyhteisöt voivat nähdä riskit eri tavalla. Tilinpäätöksenkin tarkastuksessa voi olla eroja. Näin siitäkin huolimatta, että kehitys on mennyt siihen suuntaan, että tarkastus samankaltaistuu. Kuitenkin painotuksissa sekä standardien soveltamisessa on yhteisöjen välillä eroja. Asiakkaat tuovat usein esille, että ”kun te tarkastatte ihan eri tavalla kuin edellinen tarkastaja, on hyvä, että tulee uusia työtapoja”.

KHT-tilintarkastajan mukaan pakollinen rotaatio ja kilpailu voivat tuottaa asiakkaalle uusia näkökulmia ja hyötyä, etenkin jos tarkastajan pitää laadulla osoittaa paremmuutensa. Rotaatiolla haetaan kuitenkin usein kustannussäästöä, pientäkin. Ala itsekkin on syyllistynyt hintakilpailuun eli on luvattu liian halvalla tehdä työ (Vrt. Causholli, De Martinis, Hay & Knechel 2010, s. 19: ns. low-balling uuden asi-

akkaan tilintarkastuksen hinnoittelussa). Laatu kärsii, jos hinnoittelu menee kriittisen rajan alle. Seurauksena on liika tehostaminen ja runsas aputyövoiman käyttö. Uuden asiakkaan ottaminen merkitsee paljon työtä ensimmäisenä vuotena, koska ei ole asiakkaasta pohjatietoa. Työ jää usein tilintarkastajan omaan piikkiin. Sovittu kiinteä hinta ei mahdollista kaikkien työtuntien laskuttamista asiakkaalta.

Tilintarkastajan rotaatiolla ei tämän KHT-tarkastajan mukaan ole suurta merkitystä, jos yhteisö säilyy samana, koska edellinen päävastuullinen tarkastaja voi olla tiimissä mukana tai ainakin taustalla. Vastuullista tilintarkastajaa tosin koskee Tilintarkastuslain 27,2 §:n mukaan kahden vuoden karenssi aika seitsemän vuoden enimmäisajan jälkeen. Näiden karenssivuosien aikana vastuullinen tilintarkastaja ei saa osallistua kyseisen tarkastuskohteen tarkastukseen eikä myöskään ottaa osaa tarkastustoimeksiannon toteuttamiseen muussa ominaisuudessa (HE 194/2006, 52). Voimassa olevia vastuullisen tilintarkastajan rotaatiosäännöksiä on voitu ehkä tulkita väljemmin, mutta EU:n hyväksymän uuden asetuksen mukaan ei erovuorossa oleva päävastuullinen voi olla millään tavalla asiakkaan tarkastuksessa mukana.

Toinen haastattelemani KHT-tilintarkastaja totesi, ettei hän ymmärrä pakollista rotaatiota lainkaan. Kuitenkin tämäkin tarkastaja totesi että, jos tilintarkastukset alkavat muodostua mekaanisiksi, eikä asiakas saa niistä mitään hyötyä, tilintarkastajaa on syytä vaihtaa. Jatkuvuus on sekä haastattelemieni tilintarkastajien että asiakkaiden mukaan alalle tyypillistä. Tilintarkastajaa vaihdetaan yleensä vain, kun ”sukset ovat menneet ristiin”. Useat haastatellut pitivät merkittävänä sitä hyötyä, mikä koituu siitä, että tilintarkastajalla on pitempiaikainen tietämys yrityksestä, että tilintarkastaja tuntee yrityksen historian ja tietää, miten tähän on tultu.

Viiden – seitsemän vuoden rotaatioaikaa pidettiin sekä tilintarkastajien että asiakkaiden parissa yleisesti sopivana. Jatkuvasti ei kenenkään mielestä kannata tilintarkastajaa vaihtaa. Kahden vuoden rotaatio olisi ehdottomasti liian lyhyt, koska vasta toinen vuosi olisi tehokas. Eräs haastattelemistani henkilöistä edusti organisaatiota, jossa omiin ohjesääntöihin perustuen päävastuullinen tilintarkastaja

vaihtuu kolmen vuoden välein, mutta uusi päävastuullinen tarkastaja valitaan varatilintarkastajista. Tämä on haastattelun näkemyksen mukaan toimiva ratkaisu.

KHT-yhdistyksen tutkimuksessa talousjohtajat toivat esille, että tilintarkastajan vaihtaminen kasvattaa työmäärää ja lisää siten tilintarkastuksen kustannuksia. (Sviili 2010, 49. Ks myös Causholli ym. 2010, s. 15). Myös haastattelemiini toimeksiantajayritysten edustajat kertoivat, että tilintarkastajan vaihto lisää kustannuksia - aikaa uuden tilintarkastajan perehdyttämiseen pitää käyttää paljon. Haastattelin tätä artikkelia varten ylintä johtoa (toimitusjohtaja ja talousjohtaja) isossa yrityksessä, jossa vuosikymmeniä jatkuneet, tiettyjen tilintarkastajien suorittamat tilintarkastustoimeksiannot on äskettäin katkaistu, ja lakisääteinen tilintarkastus annettu kilpailutuksen tuloksena ison KHT-yhteisön hoidettavaksi. Muutos on koettu suureksi, joskin sitä on pehmentänyt se, että vanha tilintarkastaja on voitu palkata muutoksen tueksi vuoden siirtymäajaksi. Ylimmän johdon mukaan

”vanhat tilintarkastajat tunsivat yrityksen historian ja sen kehityksen paremmin kuin kutkaan muut. Tilintarkastus oli automaattista, tiedettiin, mitä tilintarkastajat halusivat, ja ne asiat voitiin valmistella. Vanhat tilintarkastajat toimivat itsenäisesti. Sitä ei koettu negatiivisena, rutiinit toistuivat vuodesta toiseen. Voihan siinä myös käydä niin, että uraudutaan eikä kiinnitetä tarpeeksi huomiota tiettyihin asioihin.”

Ylin johto jatkaa tilintarkastajain vaihtoon liittyvää kertomusta:

”Vanhat tutut tilintarkastajat olivat fyysisesti täällä; he tarkastivat, eikä täällä käynyt muita. Ison tilintarkastusyhteisön myötä on tullut ihan uusi näkökulma asioihin, toisenlaiset rutiinit tilien tarkastukseen, on pitänyt totutella uusiin tapoihin, se on ollut hakemista puolin ja toisin: mitä meiltä odotetaan, mitä me voidaan odottaa tilintarkastajalta. Mutta kyllähän se hyvääkin tekee tuo vaihto: kaikki asiat on niille uusia asioita ja ne kyselevät. Olemme joutuneet

itsekin selvittämään asioita: esim. miten meillä hinnoitellaan, miten kate muodostuu. On pidetty luentoja, opetettu, selvitetty itsellekin ja opittu itsekin. Vanhojen tuttujen tilintarkastajien vaihto ison tilintarkastusyhteisön tiimiin on organisaatiolle itselleenkin aika iso oppimisprosessi. Kirjanpito- ja laskentapäällikkö ovat joutuneet tekemään paljon; on käyty läpi prosesseja. Siitä, että he tarkastavat paljon muitakin yrityksiä, saattaa olla meille hyötyä. He voisivat ehkä kertoa, jos toimimme jossakin tehottomasti.”

Talousjohtaja tiivistää vaihtokokemuksen vielä seuraavasti:

”Ihan erilainenhan se on. Se on iso muutos, kun vaihdetaan yksilö-tarkastajista KHT-yhteisöön. Päävastuullinen tilintarkastajan mukana tulee tiimi, jossa kukin on keskittynyt kapeisiin osa-alueisiin. Vaihto KHT-yhteisöstä toiseen olisi ilmeisesti pienempi muutos.”

Yritysjohdo korosti vaihtoa edeltävän kilpailutuksen merkitystä ja sitä, että kilpailutuksessa tulee olla laaja-alainen asteikko eikä pelkkään hintaan tule tuijottaa. Kilpailutus oli johdon mukaan kireä: tehtiin kolmen vuoden sopimus ja sitoutuminen kiinteään hintaan. Johto arveli, että ensimmäisinä vuosina tilintarkastajien on perehdyttävä asioihin ”omaan piikkiinsä”. KHT-yhteisö joutuu käyttämään paljon tunteja, joita ei pysty laskuttamaan. Tilintarkastusyhteisön valinnassa johto korosti päävastuullisen tilintarkastajan roolia seuraavasti:

”Päävastuullinen tilintarkastaja kävi esittäytymässä – se oli osa valintaprosessia. On yhteisö mikä hyvänsä, on tärkeätä, että päävastuullinen on sellainen tyyppi, että se tulee toimeen vastapelureiden kanssa – että yhteistyösuhde toimii. Että on luottamuksellinen suhde, että voi kysyä puolin ja toisin. Tämä on tärkeää johdon näkökulmasta.”

Johto myös totesi, että vaikka rotaatio ei ole pakollista, tulee se sitä kautta meillekin, että tilintarkastusyhteisön oma normisto edellyttää

päävastuullisen tilintarkastajan vaihtumista tietyn määrävälein. Kaiken kaikkiaan johto totesi, että

”tilintarkastajan vaihtaminen on kyllä semmoinen savotta, ettei sitä kovin tiheällä syklillä vaihdeta, kolme vuotta on minimi, viisi olisi parempi.”

Tilintarkastajan asiantuntijapalvelut ovat näytelleet PK-yrityksissä merkittävää osaa. Edellä tarkastellussa esimerkkiyrityksessä vanha tilintarkastaja käytti noin puolet laskuttamastaan ajasta muuhun kuin lakisääteiseen tilintarkastukseen. Hän osallistui veroilmoituksen tekemiseen, päivitti konsernirakenneselvityksen jne. Valitulla tilintarkastusyhteisöllä ei ole toistaiseksi teetetty mitään ylimääräistä; ja sopimus kattaa vain lakisääteisen tilintarkastuksen. Erään toisen keskisuuren yrityksen talousjohtaja totesi haastattelussa, että

”tilintarkastaja on minulle sparraaja. Lait muuttuvat usein ja hyvin nopeasti. Vuoden aikana tapahtuu niin paljon asioita, joista haluan tilintarkastajan kanssa keskustella. Heti kun meillä on jotain uutta, he osaavat sen heti nähdä, mitä siellä on sellaista, mitä meidän pitää katsoa. Ei ole ongelmaa tilintarkastuksen ja konsultoinnin välillä. Molemmilla on se yhteinen päämäärä, että asiat menevät oikein. Tilintarkastajalla ja talousjohtajalla on sama vastuu, ammattietiikka, asiat on tehtävä lakien mukaan.”

Tämäkin talousjohtaja näki enemmänkin haittana sen, että tilintarkastaja vaihtuu liian usein. Yrityksessä kirjanpitäjäkin pitää listaa asioista, joista halutaan kysyä tilintarkastajilta. Talousjohtaja tiivistää näkemyksensä tilintarkastajan riippumattomuudesta ja tilintarkastuksen hinnoittelusta seuraavasti:

”Jos on vähänkin isompi yritys, tilintarkastajia on jo kaksi, ja ne katsovat toinen toisensa perään. Ja vertailupohjaa tilintarkastuksen hinnalle on. Kollegoiden kanssa puhutaan.”

Toinen haastatelluista KHT-tilintarkastajista toi esille myös sen, että rotaatio tuo epävarmuutta alalle. Sääntely on tänään kovaa, on laadun valvontaa, koulutuksen dokumentointivaadetta ja monenlaista muuta kontrollia pohjalla. Rotaatiosäännökset johtavat siihen, että alalle tulee epävarmuutta ja alan vetovoima laskee. Nuoret hyvin helposti muuttavat 'pöydän toiselle puolelle' eli tilintarkastusyhteisöstä asiakkaan palvelukseen. Rotaatio lisää epävarmuutta tilintarkastajien asemaan ja työtilanteeseen sekä markkinoille.

Haastattelemanani pääasiassa pieniä yrityksiä tarkastavat HTM-tilintarkastajat eivät hekkään luonnollisesti suosi tilintarkastajan jatkuvaa vaihtamista, vaikka myöntävätkin, että rotaatiossa on sekä hyviä että huonoja puolia. Tilintarkastajan jatkuva vaihtaminen olisi heidän mukaansa stressaavaa yrityksille. He eivät myöskään näe tilintarkastajan leipiintymisen vaaraa. ”Työ tehdään aina omien rutiinien mukaan. Ei tule ikinä sellaista tilannetta, että tämähän on tämä sama kuin viime vuonna.” Tarkastajat viittaavat mm. laatu-koulutukseen ja siihen, että vastuukysymykset painavat. Kilpailuttaminen ei ole mukava asia tilintarkastajan kannalta. Yksi haastateltu HTM-tilintarkastaja tiivisti asian näin:

”Tarkastettava on niin kauan, että tietää, että kaikki on oikein. Ei sitä etukäteen tiedä, miten kauan siihen menee. Ja jos tiedän, että tarkastaja vaihtuu, skarppaan vielä extraa, että varmasti kaikki on oikein. Oman maineen näkökulmasta se on tärkeää.”

Haastatellut HTM-tarkastajat pitävät pitkistä asiakassuhteista, mutta toteavat, että tilintarkastajan pitää itse tunnistaa, jos tulee liian tutuksi, ja sanottava tilintarkastajasuhde poikki. Perhe- ja pörssiyrityksissä toiminut talousjohtaja totesi, että isoissa yrityksissä liiallisen tuttavuuden vaaraa ei ole ja että

”en ole vielä törmännyt sellaiseen tilintarkastajaan, joka olisi pitänyt rahaa tai asiakassuhdetta niin tärkeänä, että se olisi mennyt etiiikan edelle”.

Tilintarkastajien ja tilintarkastuksen asiakkaiden näkemykset tilintarkastajien pakolliseen rotaatioon tai vaihtoon liittyen ovat vaihtelevia, jopa rönsyileviä. Tekemäni pienimuotoinen laadulliseen aineistoon perustuvat tutkimus sai minut vakuuttumaan siitä, että yksitäisiä ja oikeita vastauksia tilintarkastajan rotaatiota koskeviin kysymyksiin ei ole olemassaakaan. Aiemmassa tieteellisessä tutkimuksessa nousseet keskeiset näkökohdat – tilintarkastajain riippumattomuus, tilintarkastuksen laatu, kustannukset ja kilpailutus – olivat asioita, joita haastattelemini tilintarkastajien ja asiakkaiden lausunnot myös koskivat. Seuraavassa kappaleessa pyrin tekemään yhteenvedon haastattelututkimuksen tuloksista, rotaation hyödyistä ja haitoista.

Yhteenvedo ja johtopäätökset

Tilintarkastajain rotaatiota voidaan tarkastella ainakin kahdesta eri näkökulmasta: yhtäältä yleisten tarkoituksien ja yleistettävien tutkimustulosten näkökulmasta ja toisaalta yksittäisten tilintarkastajien/tilintarkastusyhteisöjen ja toimeksiantajayhteisöjen esittäminä ja heidän näkökulmastaan. Ensin mainitusta näkökulmasta tämän artikkelin keskeiset tulokset voi tiivistää seuraavasti: EU:lta tulevat PIE-yhteisöjen tilintarkastajien pakollista rotaatiota koskevat säädökset ovat viime vuosina olleet jatkuvan muutoksen ja keskustelun kohteina. Sädökset ovat turhan monisäikeiset, vaativat ja vaihtuvat. Tutkimustulokset rotaation hyödyistä ja haitoista ovat ristiriitaisia, joten niistä ei voi tehdä selkeitä johtopäätöksiä myöskään lainsäädäntötyön pohjaksi. Rotaatiosta on sekä etua että haittaa, tilintarkastajille ja tilintarkastusyhteisöille ilmeisesti voittopuolisesti haittaa. Kysymys on ennen kaikkea tilintarkastajien riippumattomuuden turvaamisesta ja laadusta sekä kustannuksista. Menettelyn avulla pystytään kontrolloimaan yrityksen johdon ja tilintarkastajan liiallisen läheisyyden syntymistä, mutta tilintarkastajan vaihtuminen on tilintarkastuksen laadun näkökulmasta myös riskitekijä ja sekä tilintarkastajille että toimeksiantajille kustannuksia lisäävä asia. Päävastuullisen tilintar-

kastajan rotaatio ja tilintarkastusyhteisön rotaatio ovat periaatteessa ja lainsäädännöllisesti kaksi eri asiaa. Voidaan ajatella, että päävastuullisen tilintarkastajan vaihtuminen ei ole kovin suuri asia, jos tilintarkastusyhteisö ja muu tarkastustiimi voi jatkaa. Tilintarkastusyhteisön ja siten koko tarkastustiimin pakollinen rotaatio olisi jo isompi asia. Erityisesti tilintarkastusyhteisöjä koskevan pakollisen rotaation myötä laatu- ja hintakilpailu tilintarkastusasiakkaista kiristyy.

Tilintarkastajain ja heidän asiakkaidensa näkökulmasta pitkään jatkunut tilintarkastussuhde merkitsee sitä, että asiakas ja sen toimiala tulevat tilintarkastajalle tutuiksi sekä keskeiset riskitekijät tunnetuiksi, mikä mahdollistaa tehokkaan tilintarkastustoiminnan. Ensimmäinen tarkastusvuosi vaatii tilintarkastajalta aina perusteellista perehtymistä asiakkaaseen ja asiakkaan toimialaan eli usein sellaista ylimääräistä työtä, jota tiukasti kilpailuilla tilintarkastusmarkkinoilla ei voi laskuttaa asiakkaalta. Tarjouskilpailuun perustuva sopimus lakisääteisestä tilintarkastuksesta tehdään yleensä kiinteään hintaan ja niin tiukaksi, että laatuvaatimukset täyttävä tarkastus vaatii enemmän tunteja kuin mitä voidaan laskuttaa. Tämä seikka liittyy kiristyneen kilpailun mukanaan tuomaan alihinnoitteluun (ns. low-balling ilmiöön, vrt. Causholli ym 2010). Jo edellä sanotusta syystä on ymmärrettävää, että tilintarkastajat eivät yleensä kannata pakollista rotaatiota, vaan näkevät sen itselleen kustannuksia lisäävänä ja sellaisena työn laatuun liittyvänä epävarmuus- ja riskitekijänä, että näkevät sen suorastaan tilintarkastaja-ammatin vetovoimaisuutta vähentävänä asiana.

Toimeksiantajayhteisöjen edustajat sen sijaan näkevät tilintarkastajan vaihtamisen ja pakollisenkin rotaation voittopuolisesti positiivisena asiana. Tilintarkastuskin rutinoituu, ja siitä syystä on silloin tällöin hyvä vaihtaa tilintarkastajaa. Uusi tilintarkastaja tuo mukanaan uusia työtapoja ja tekee sellaisia havaintoja ja kysymyksiä, jotka ovat hyödyllisiä myös asiakkaalle itselleen, osana asiakkaan omaa oppimisprosessia. Uuden tilintarkastajan tulo ja perehdyttäminen etenkin ensimmäisenä vuonna on kuitenkin asiakkaallekin työläs ja kustannuksia aiheuttava prosessi, mistä syystä tilintarkastajaa ei kovin tiheään haluta vaihtaa. Tilintarkastuksen kilpailuttamista ja tilintarkastajan vaihtoa puoltaa

kuitenkin myös se seikka, että tilintarkastuksen hinta pyrkii vuosien mittaan nousemaan.

Riippumattomuuden ja laadun näkökulmasta tilintarkastajat sen paremmin kuin asiakkaatkaan eivät korosta tilintarkastajan vaihtamista erityisen tarpeellisena asiana (vrt. Knechel & Vanstraelen, 2007). Pakollisen rotaation sijasta sekä tilintarkastajat itse että toimeksiantajaorganisaatioiden edustajat luottaisivat tilintarkastajien omaan harkintakykyyn ja korkeaan ammattietiikkaan eli siihen, että riippumattomuutta ei vaaranneta ja että tarkastustyö tehdään joka tapauksessa riittävän perusteellisesti ja ammattitaidolla.

Lähteet

- Catanach, A.H. & Walker, P.L. 1999. The international debate over mandatory auditor rotation: a conceptual research framework. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. Vol. 8(1), 4366.
- Causholli, M., De Martinis, M., Hay, D. & Knechel, W.R. 2010. Audit Markets, Fees and Production: Towards An Integrated View of Empirical Audit Research. *Journal of Accounting Literature*. Vol 29, 2010.
- Daniels, BW & Bocker, Q. 2011. The effects of audit firm rotation on perceived auditor independence and audit quality. *Research in Accounting Regulation*, April 2011, Vol- 23(1), 78-82.
- Firth, M.A., Rui, O.M. & Wu X. 2012. Rotate back or not after mandatory audit partner rotation? *Journal of Accounting and Public Policy*, 31(4), 356-373.
- Gietzmann, M.B & Sen, P.K. 2006. Improving Auditor Independence Through Selective Mandatory Rotation. *International Journal of Auditing*, Vol. 6, Issue 2, 183-210.
- Grothe, M & Weirich T. 2007. Analyzing Auditor Changes, CPA Journal, 77, 12
- Hakala, J. 2013. *Analyysi tilintarkastajan rotaation vaikutuksia koskevista tutkimustuloksista*. Tampereen yliopisto, Johtamiskorkeakoulu (pro gradu-tutkielma).
- Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008. *Tilintarkastus: Asiakkaan opas*. Juva WSOYpro.
- Kaplan, S.E. & Mauldin, E.G. 2008. Auditor rotation and the appearance of independence: Evidence from non-professional investors. *Journal of Accounting and Public Policy*, March-April 2008, Vol. 27(2), 177-192.

- Kilpi, S. 2010. *Asiakaslähtöisen tilintarkastajan vaihtumiseen ja uuden tilintarkastajan valintaan vaikuttavat tekijät PK-yrityksissä*. Tampereen ammattikorkeakoulu. Opinnäytetyö, syyskuu 2010.
- Knechel, W.R., Niemi, L. & Sundgren, S. 2008. Determinants of auditor choice: Evidence from a small client market. *International Journal of Auditing*, 12(1), 65-88.
- Knechel W.R. & Vanstraelen, A. 2007. The Relationship Between Auditor Tenure and Audit Quality Implied by Going Concern Opinions. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 26, 1, 113-131.
- Liukko, E. 2012. *Tilintarkastajan rotaation vaikutukset tilintarkastuksen laatuun*. LUT, Kauppätieteiden tiedekunta (Kandidaatintutkielma)
- Nashwa, G. 2004. Auditor Rotation and the Quality of Audits. *The CPA Journal*, 74, 12.
- Ruiz-Barbadillo, E., Gomez-Aguilar N. & Carrera, N. 2009. Does Mandatory Audit Firm Rotation Enhance Auditor Independence? Evidence from Spain. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 28, 1, 113-135.
- Strandberg, M. 2012. *Tilintarkastajan pakollinen rotaatio, Käytännöt Euroopassa ja Yhdysvalloissa*. LUT, Kauppätieteiden tiedekunta (Kandidaatintutkielma).
- Sviili, T. 2010. Talousjohtajat tyytyväisiä tilintarkastuksen tasoon. *Tilintarkastus* 6/2010, 48-49.
- Vilenius, L. 2011. *Tilintarkastajan pakollinen rotaatio listayhtiöissä*. LUT, Kauppätieteiden osasto. (Kandidaatintutkielma)

Muut lähteet:

- Arvopaperimarkkinayhdistys ry 15.6.2010. Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi (Corporate Governance).
- Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen lakisääteistä tilintarkastusta koskevista erityisvaatimuksista ja komission päätöksen 2005/909/EY kumoamisesta. (Bryssel 4.4.2014)
- Kauppakamarin verkkosivu lokakuu 2014: Tilintarkastusdirektiivin muuttaminen ja asetus yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen tilintarkastusta koskevista erityisvaatimuksista (15.2.2012, Leena Linnainmaa).
- KHT-yhdistys, verkkosivut lokakuu 2014
- Tilintarkastuslaki 13.4.2007/459.
- Työ- ja elinkeinoministeriö, verkkosivut lokakuu 2014.